

УДК 37.011.31

**ПРАЦЯ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО
ВИХОВАННЯ У ТВОРЧОСТІ
К.Д. УШИНСЬКОГО**

О.М. Жаданова

Проаналізовані ідеї духовно-морального виховання К.Д.Ушинського крізь призму його уявлень про працю як одного із головних чинників їхнього втілення у виховний процес. Доводиться, що праця, на думку ученого-педагога, є не тільки найголовнішим обов'язком людини як соціальної істоти, але й тим фактором, що суттєво впливає на становлення особистості.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями

Духовно-моральна парадигма К.Д.Ушинського є системою зі своїми складовими, серед яких виступають головні чинники становлення особистості. Протягом ХІХ ст. та на сучасному етапі багато дослідників приділяли їм значну увагу і, як і Костянтин Дмитрович, одним із головних серед них виділяли працю. Вона завжди посідала і посідає одне із провідних місць у вихованні й становленні людини як особистості. Вивчення поглядів великого педагога на роль і значення праці як фізичної, так і розумової та її впливу на формування духовно-моральних якостей є не тільки науковим, а й практичним завданням.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Сучасники К.Д. Ушинського ще в ХІХ ст. підкреслювали роль та значущість окремих факторів, що впливають на формування особистості та сприяють духовно-моральному становленню людини. Це ж питання в деякій мірі розглядалося та розглядається сучасними ученими-педагогами. Зокрема, зазначимо, що проблема духовності в цілому вивчалася О. Сухомлинською. Саме вона подала методологію дослідження творчої спадщини К.Д. Ушинського, яка затвердилась у сучасній українській історико-педагогічній історіографії. Проте комплексного вивчення ролі праці як важливого чинника у цьому процесі до цього часу в контексті розгляду духовно-моральної парадигми великого педагога не було здійснено.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Мета статті – проаналізувати визначену проблему та доповнити комплексні уявлення про її сутність.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів

Аналіз сутності народності в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського дозволяє стверджувати, що духовно-моральне виховання базується на багатьох принципах і чинниках, серед яких провідна роль належить і праці. Костянтин Дмитрович неодноразово підкреслював, що вища гідність особи – це служіння громадському благополуччю, а найважливіша сторона її розвитку – праця. Виховання має розвивати в людині звичку і любов до праці, воно має дати їй відшукати для себе працю в житті, запалити в ній вогонь серйозної праці, без якої життя її не може бути ні достойним, ні щасливим. Педагог переконаний, що дійсну радість доставляє успіх у роботі, краса продукту, зробленого своїми руками, але, на його думку, «...праця – не гра і не забава; вона завжди серйозна і важка» [1]. І далі: «Праця істинна і неодмінно вільна, оскільки іншої праці немає і бути не може, має таке значення для життя людини, що без неї вона втрачає всю свою ціну і всю свою гідність. Вона становить необхідну умову не лише для розвитку людини, але навіть і для підтримки в ній тієї міри гідності, якої вона вже досягла. Без особистісної праці людина не може йти вперед; не може залишатися на одному місці, однак має йти назад» [2].

Педагог розумів під працею таку вільну й узгоджену з християнською мораллю діяльність людини, на яку вона наважується за безумовної необхідності її для досягнення тієї чи іншої істинно людської мети у житті.

У багатьох статтях, зокрема у роботі «Праця в її психічному і виховному значенні», він підкреслював, що понад усе необхідно, щоб для вихованця зробилося неможливим те лакейське проведення часу, коли людина залишається без роботи в руках, без думки в голові, оскільки в ці хвилини псується голова, серце, моральність. При цьому педагог був глибоко переконаний, що матеріальні плоди праці становлять людське надбання, але тільки внутрішня духовна сила праці служить джерелом людської чуттєвості, гідності, щастя, моральності [3].

К.Д. Ушинський особливу увагу у вихованні приділяв особистій праці. Визначення її значущості він доводив судженням про характер взаємин між батьками та дітьми з приводу праці. Якщо перші докладають значні зусилля для того, щоб у майбутньому позбавити своїх дітей необхідності працювати,

то це може мати і скоріше за все таки матиме дуже негативний ефект. Забезпечене становище дітей, яке надає їм можливість не працювати і в той же час є результатом важкої праці їхніх батьків, «вельми часто не лише буває причиною аморальності в дітях, не лише губить їхні розумові здібності і фізичні сили, але навіть робить їх позитивно нещасними, тому якщо порівняти щастя батька, який тяжкою наполегливою працею нажив багатство, і дітей, які проживають його без жодних зусиль, то ми побачимо, що батько був незрівнянно щасливіший за дітей» [4].

К.Д. Ушинський підтверджує свою думку про те, що зі знищенням необхідності особистої праці сама історія розвитку людства припиниться, прикладом: батько – людина, що проклала сама собі дорогу, б'ється щосили, щоб позбавити своїх дітей від необхідності працювати і, нарешті, залишає їм забезпечене становище. Тим самим він губить розумові і фізичні сили дітей, робить їх нещасними.

Підкреслюючи величезну моральну і виховну роль праці у становленні людини як особистості, К.Д. Ушинський писав: «... животворний вплив особиста праця має лише на того, хто працює. Матеріальні плоди праці можна відібрати, успадкувати, купити, але внутрішньої, духовної, животворної сили праці не можна ні відібрати, ні успадкувати, ні купити за все золото Каліфорнії; вона залишиться в того, хто працює» [5].

У розкритті краси праці педагог-гуманіст першорядне значення надавав таким компонентам, як краса мети, процесу, результату. Будь-яка праця, чи то фізична, чи то розумова, повинна мати конкретну, реальну і благородну мету. Більш того тільки повне усвідомлення необхідності досягнення тієї або іншої мети в житті може примусити людину узяти на себе ту тяжкість, яка становить необхідну приналежність всякої дійсної праці. Можливість працювати і любов до праці, на думку К.Д. Ушинського, – це найкращий спадок, який може залишити своїм дітям і бідний, і багатий.

Важливо зазначити, що розкриттю ролі та значення праці у духовно-моральному вихованні людини К.Д. Ушинський приділяв багато уваги у своїх творах. Сам автор високо цінував власну статтю «Праця в її психічному та виховному значенні». Він вважав, що «без праці природні багатства та велика кількість капіталів згубно впливають не тільки на моральний і розумовий розвиток людей, але й навіть і на їхній матеріальний добробут» [6].

Спираючись на значний обсяг фактичного матеріалу, К.Д. Ушинський показав, що «праця є єдиним доступним людині на землі й єдиним гідним її

щастям». Саму ж працю педагог порівнював із лампадою, запаленою Творцем «із початку історії людства, але потушіть її, і все одягнеться у морок. ... неробство є мати всіх вад» [7]. І далі: «Саме виховання, якщо воно бажає щастя людині, має виховувати її не для щастя, а готувати до праці життя. Чим багатша людина, тим освіта її має бути вищою, оскільки тим складніше для неї знайти працю, яка сама запрошується біднякові і тягне за його спиною щастя у жебрацькій торбинці. Виховання має розвивати в людини звичку до праці; воно має дати їй можливість віднайти для себе працю у житті» [8].

У своїй творчості педагог зупинився і на ролі праці як одного з головних чинників духовно-морального виховання у сімейних стосунках та у сім'ї взагалі. Він зазначав, що чоловіка та дружину значно поєднує спільна праця, починаючи від вівтаря до гробової дошки: «такий повний глибокого сенсу той вираз Біблії, де Господь призначає дружину помічницею чоловікові, так справджується він щодня перед нашими очима, і ми, якщо не хочемо бути сліпими, то переконаємося, що без праці, дієвої, серйозної праці, сімейне щастя є не що інше, як романтична химера» [9].

У школі ж виховання учнів має поводитися так, щоб прищепити їм звичку до праці, тому що ділова, серйозна праця завжди важка, а наставник має викладати предмет так, щоб на частку вихованця залишалось рівно стільки праці, скільки можуть здолати його молоді сили. Крім того, «виховання має постійно турбуватися, щоб, з одного боку, відкрити вихованцю можливість знайти собі корисну працю у світі, а з іншого – сформувати у нього невтомну спрагу праці» [10].

Важливо підкреслити, що у творах великого педагога подане обґрунтування необхідності сполучення розумової та фізичної праці в житті людини з позицій різних антропологічних наук: фізіології, психології, етики, естетики, теології, аксіології, економіки, історії, педагогіки. Провідною у цьому сенсі є теза К.Д. Ушинського про те, що виховання цілісної особистості можливе лише через залучення людини до фізичної та розумової праці, що є умовою її «тілесного, морального та розумового вдосконалення, її людської гідності, її свободи і, нарешті, її насолоди і її щастя». Незважаючи на природжений характер потреби людини у праці, її необхідно цілеспрямовано розвивати, формувати серйозне ставлення до життя, спрагу праці, звичку до трудових зусиль. Важливо, щоб розумова праця, яку виконує дитина, має бути достатньо складною, викликати напруження, яке має перейти у звичку і стати насолодою [11].

Костянтин Дмитрович, надаючи провідну роль праці, особливо

обережно і водночас специфічно підходив до проблеми використання методу нагород та покарань у процесі виховання, він доводив, що вмілий педагог може успішно користуватися і тим, й іншим засобом виховання задля того, щоб дитина відчула власну відповідальність і потребу у самовихованні та самоформуванні: «Припустимо, наприклад, що діти набули шкідливої звички лінощів, що вихователь не має можливості подолати цю звичку без покарань за лінощі й без нагород за працю. У такому разі він зробить погано, якщо відмовиться від цього останнього засобу, а вкорінена звичка до лінощів поволі розростається і дасть згубні плоди. Припустимо, що дитина, побоюючись бути покараною або бажаючи дістати нагороди (що погано), поступово набуде звички до праці, тому праця стане потребою її природи: тоді від праці вже розвинуться в ній і свідомість, і воля, тому заохочення і покарання стануть непотрібними і шкідливі сліди їх згладяться під впливом свідомого трудового життя» [12].

Загалом, працю, тобто свідому діяльність, К.Д.Ушинський вважав чи не основною ознакою суб'єктивності особистості, а педагогів закликав до усвідомлення дитячих можливостей. Учений вважав, що дитина має виконувати ту діяльність, яка є посильною для неї, а посильність у свою чергу визначається індивідуальними властивостями і можливостями суб'єкта: «Свідомість наша не любить ні занадто легкої, ні занадто важкої роботи; вона любить середину, тобто посильну працю, але стан цієї середини в різних людей не однаковий. Він визначається, з одного боку, нашими здібностями, а з другого – силою нашої волі» [13].

Костянтин Дмитрович надавав великого значення вихованню дітей у праці і як християнин вважав, що кожна людина неодмінно має працювати фізично й розумово як для свого блага, так і для блага суспільства. У статті «Праця у її психічному і виховному значенні» він пояснював, що прагнення до діяльності зумовлюється фізіологічними й психічними процесами організму. Людина працює, створюючи матеріальні чи духовні продукти, але при цьому значно більшу вагу праця має для розвитку самої особистості, для підтримання людської гідності і моральності. Водночас він вважав, що вихованню сприяє лише вільна праця, за яку людина береться без зовнішнього примусу, а по добрій волі, чітко усвідомлюючи її корисність для свого розвитку і для суспільного блага.

Великий педагог К.Д.Ушинський вважав, що без праці, «без роботи в руках, без думки в голові» значно знижуються духовно-моральні якості особистості. Так, він писав, що не можна допускати, щоб діти на уроці

працювали без напруження, щоб завдання були занадто легкими, щоб учитель, викликавши одного учня до дошки, не подбав, аби в цей час інші також працювали. Бездіяльність породжує нудьгу, вередування. Тож педагог радив, щоб, бажаючи дитині щастя, вихователь готував її не до щастя, а до «праці життя», адже, на його думку, щасливими є ті люди, «котрі захоплені певною ідеєю і віддали цій ідеї усе своє життя».

Викладені К.Д.Ушинським думки про роль праці у вихованні були його глибокими власними переконаннями. Усі, хто його знали, свідчили про надзвичайну працьовитість цієї людини. Він прагнув зробити якомога більше корисного для суспільства. Задля улюбленої роботи йому доводилося щоденно пересилювати тяжку недугу. Відомо, що він помер за робочим столом, а у медичному висновку про причину смерті зазначалося, що однією з них була надмірна праця [14].

У вихованні в дітей любові до праці значна роль належить позитивним емоційним переживанням, що виникають унаслідок подолання більш чи менш значних труднощів. Тому так важливо допомогти дитині будь-що довести розпочати справу до кінця. Це дає їй змогу пережити радість, гартує волю, формує самостійність, упевненість у власних силах. Без цього неможливо сформувати в дитини позитивне ставлення до праці. Зважаючи на це, дорослим не варто допомагати дитині, коли вона може без цього обходитись.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Таким чином, на думку К.Д. Ушинського, праця є не тільки найголовнішим обов'язком людини як соціальної істоти, але й тим фактором, який суттєво впливає на її становлення як особистості, її духовного зростання та самовдосконалення.

На наш погляд, подальше дослідження проблеми може бути здійснено за умов комплексного аналізу ролі праці, рідної мови, ролі православ'я тощо в контексті розгляду духовно-моральної парадигми К.Д. Ушинського.

Література

1. Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – Т.5. Людина як предмет виховання: спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський. – К.: Радянська школа, 1952. – С. 390.
2. Там само. – С. 390.
3. Там само. – С. 387-395.
4. Там само. – С. 389.
5. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. / К.Д. Ушинський. – К.: Рад. школа, 1949. – Т.2. – С. 88.
6. Ушинський К.Д. Праця в її психічному і виховному значенні / К.Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. – Т.1. – К.: Радянська школа, 1983. – С. 104.
7. Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – Т.5. Людина як предмет виховання: спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський. – К.: Радянська школа, 1952. – С. 393.
8. Там само. – С. 393.
9. Там само. – С. 392.
10. Сбруева А.А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник / А.А. Сбруева, М.Ю. Рисіна. – Суми: Сум ДПУ, 2000. – С. 103.
11. Там само. – С. 104.
12. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д.Ушинський. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. пер. з рос. / Редкол.: В.М.Столетов (голова) та інші. – К.: Рад.школа, 1983. – Т.1. – С. 239-240.
13. Там само. – С. 244-245.
14. Дровозюк Л. Костянтин Дмитрович Ушинський: біля основ наукової педагогіки й народної школи / Л. Дровозюк. – К.: Видавничий дім «Простір», 2008. – С. 42.

Проанализированы идеи духовно-нравственного воспитания К.Д.Ушинского через призму его представлений о труде как одном из главных факторов их воплощения в воспитательный процесс. Доказано, что труд, по мнению ученого-педагога, является не только самой главной обязанностью человека как социального существа, но и тем фактором, который существенно влияет на становление личности.

Concepts of K.D. Ushinskiy's inner and ethical education through his understanding of the labour as one of the main ways of their introduction into the educational process are analyzed. It is grounded that the labour is not only the main duty of man as a social being but it is the same factor influencing on the coming into being of an individual.

Жаданова Олена Миколаївна – аспірантка Інституту педагогіки АПН України (м. Луганськ, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Зеленов Є.А.

УДК 37.037

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ЕСТЕТИЗАЦІЇ ОСВІТИ

О.А. Карловас

Стаття присвячена питанню формування естетичної культури особистості як духовної основи в процесі естетизації освіти.

Постановка проблеми в загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

Актуальність зазначеної теми зумовлена потребою суспільства в розширенні виховної практики, оскільки трансформація всіх сторін життя особливо гостро позначилася на духовній сфері існування людини. Духовний вакуум, що виник у пострадянський період, швидко заповнився масовою культурою. Це спричинило появу покоління молодих людей, які мають еклектичну систему цінностей. Сучасна цивілізація, потужно впливаючи на молоду людину, пропонує їй реалізувати свої творчі потенції в ринковій діяльності, у боротьбі з конкурентами, у гонитві за наживою, у досягненні успіху за будь-яку ціну, у пануванні над природою, у здоланні традиційної культури, у модернізації виробництва, тобто у створенні ще потужнішої техніки, яка призводить до ще більших негативних змін у природі. “Людина-пан”, “людина-супермен”, “людина-мільйонер”, “людина-робот” – це сучасні кумири. Це свідчить про те, що сьогодні зростає дегуманізація суспільства, коли нормальні людські почуття, думки й устремління спотворюються та підміняються дегуманізованим фарсом [12, 16].

Ознакою динамічної зміни аксіосфери суспільства є зіткнення суспільних стереотипів з інноваційними уявленнями, що містять знання з різних сфер життя. В умовах цивілізації та технократичної культури людина